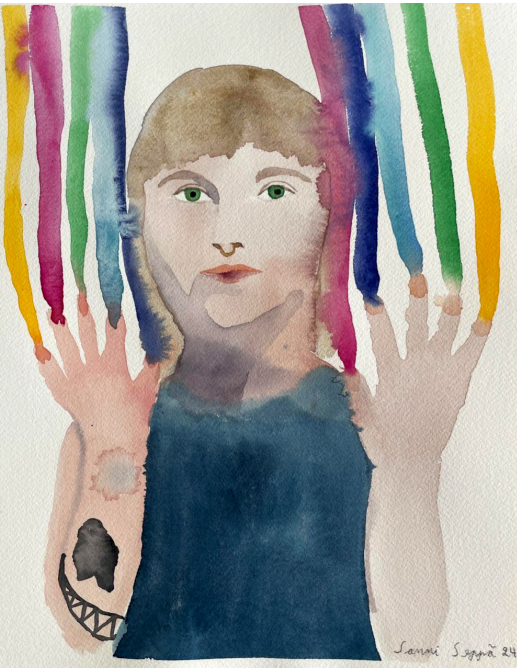


Sateenkaaritiedon vahvistaminen sosiaali- ja terveysalan perustutkinnossa

Siri Törölä



Kuva Sanni Seppä: ”Sateenkaari” (2024).

Sosiaali- ja terveydenalan ammattilaisena lähihoitajan on tuettava työssään muun muassa asiakkaiden sosiaalista toimintakykyä, yhdenvertaisuutta ja hyvinvointia (Laki sosiaalihuollon ammattihenkilöstä 2015/817 § 4) sekä huomioitava potilaiden yksilölliset tarpeet (Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 1992/785 § 3). Tällöin työssä on otettava huomioon asiakkaiden ja potilaiden monimuotoisuus, mukaan

lukien sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt sekä heidän tarpeensa. Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta on käsiteltävä sosiaali- ja terveysalan perusopinnoissa, jotta lähihoitajalla on työssään riittävät tiedot ja taidot näihin vähemmistöihin kuuluvien asiakkaiden ja potilaiden kohtaamiseen.

Tähän mennessä sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta ei ole mainittu sosiaali- ja terveysalan perustutkinnon perusteissa lainkaan. Perusopinnoissa on käsitelty kasvatusta, sosiaali- ja terveysalan työn arvoja ja ammattieettisiä ohjeita (Sosiaali- ja terveysalan perustutkinto 2021), mutta niiden voi tulkita sisältävän monenlaisia asioita. Lähihoitajan ammattieettiset ohjeet käsittelevät muun muassa sukupuolten tasa-arvoa, mutta niissä ei viitata sukupuolen moninaisuuteen tai seksuaalisuuteen lainkaan (Nevala, Pérez & Lehtinen 2019, 8).

Tässä puheenvuorossa tarkastelen sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden käsittelyn merkitystä sekä Suomeen muuttaneiden että Suomessa syntyneiden ja suomalaisen peruskoulun käyneiden sosiaali- ja terveysalan perustutkintoa suorittavien opiskelijoiden osaamisen kartuttamisen näkökulmasta. On mahdollista, että Suomeen muuttaneiden opiskelijoiden kotimaiden sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä syrjivien lakien takia opiskelijoilla on heikot perustiedot sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta. Myöskään Suomessa syntyneillä ja suomalaisen peruskoulun suorittaneilla opiskelijoilla ei välttämättä ole aiempaan lainsäädäntöön ja perusopetuksen opetussuunnitelmaan

pohjautuen riittävää ymmärrystä sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta. Tämän vuoksi sosiaali- ja terveysalan perustutkinnossa on tärkeää aukikirjoitetusti käsitellä sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta sekä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien asiakkaiden ja potilaiden kohtaamisen taitoja (ks. mm. Hästbacka & Sirén 2017, 114; Törmä ym. 2014, 198–199; Lepola 2018, 81).

ULKOMAALAISTAUSAISET LÄHIHOITAJAT ALAN TYÖVOIMAPULAN RATKAISUJONA

Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden käsittely sosiaali- ja terveysalan perusopinnoissa on tärkeää siksi, että alalla työskentelevien ammattilaisten joukko ja heidän tietonsa aihepiiristä ovat hyvin moninaiset. Tämä johtuu osittain siitä, että sosiaali- ja terveysalaa vaivaa työvoimapula (mm. Hanhinen & Rintala 2022, 1; Tevameri 2021, 102), johon on pyritty vastaamaan muun muassa houkuttelemalla alalle Suomeen muuttaneita ihmisiä (mm. Kurki 2018, 15; Niemi & Kurki 2013, 212). Vuoden 2018 lopussa sosiaali- ja terveyspalveluissa työskenteli 19 521 Suomen ulkopuolella syntynyttä ammattilaista. Heistä 8793 oli ulkomaiden kansalaisia. Kokonaisuudessaan muiden kuin Suomessa syntyneiden ammattilaisten osuus sosiaali- ja terveysalan ammattilaisista oli 4,9 prosenttia ja ulkomaiden kansalaisten osuus 2,2 prosenttia. (THL tilastoraportti 2021, 10.) Suomeen muuttaneita ihmisiä ohjataan erityisesti hoiva- ja matalapalkka-aloille, kuten lähihoitajiksi (mm. Kurki 2019, 11, 15, 36, 60; Krivonos 2019, 10, 13; Könönen & Himanen 2019, 56; ks. myös Näre 2013, 78). Vuonna 2023 lähihoitajia edustava ammattiliitto SuPer kyseli edustamiltaan ammattilaisilta heidän työyhteisöjensä työntekijöiden kielitaustoja. Kyselyyn vastanneista 65 prosenttia ilmoitti työskentelevänsä työyhteisössä, jossa äidinkielenä puhutaan muutakin kuin suomen, ruotsin tai saamen kieltä (Kaasinen & Kiuru 2023, 9). Monen sosiaali- ja terveysalan ammattilaisen äidinkieli on siis jokin muu kuin Suomen virallinen kieli. Moni heistä, jotka eivät puhu äidinkielenään Suomen virallisia kieliä, on luultavasti syntynyt jossain muualla kuin Suomessa.

Sen lisäksi, että sosiaali- ja terveysalalla työskentelee Suomeen muuttaneita ihmisiä, heitä myös koulutetaan näille aloille Suomessa. Esimerkiksi Suo-

men suurin ammatillista koulutusta tarjoava Stadin ammatti- ja aikuisopisto tarjoaa kohdennetusti koulutusta myös maahan muuttaneille ihmisille (Heltingin kaupunki 2023). Vuonna 2022 ammatillista perustutkintoa suoritti reilut 250 000 opiskelijaa, joista sosiaali- ja terveysalan perustutkintoa suoritti vajaat 45 000 opiskelijaa. Viimeksi mainituista noin 20 prosenttia puhui äidinkielenään jotain muuta kuin yhtä Suomen virallisista kielistä. (Opetushallinto 2022.)

Suurin osa Suomessa asuvista ulkomaalaistaustaisista ihmisistä on lähtöisin Venäjältä, Virosta, Irakista ja Somaliasta (Tilastokeskus 2021). Osa heistä työskentelee lähihoitajina. Eri maiden sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen asemaa ohjaavat lainsäädännöt voivat olla hyvin erilaisia kuin Suomen. Esimerkiksi Venäjällä myönteinen puhe sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvista ihmisistä on kriminalisoitu (Pöyhönen 2022). Sen sijaan Virossa ensimmäinen transtaustainen ihminen vahvistettiin sukupuolensa vuonna 1992 (Equaldex 2024) ja tasa-arvoinen avioliittolaki astui voimaan vuonna 2024 (Lehtinen 2024). Vakavin tilanne sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen oikeuksiin vaikuttavan lainsäädännön näkökulmasta näistä neljästä maasta on Irakissa ja Somaliassa. Vuonna 2023 Irakin parlamentissa keskusteltiin kuolemanrangaistuksen langettamisesta samaa sukupuolta olevien ihmisten välisestä suhteesta sekä transsukupuolisuuden ilmaisemisesta (Human Rights Watch 2023). Myös Somaliassa saman sukupuolisten seksuaalinen kansakäyminen voi pahimmillaan johtaa kuolemanrangaistukseen (Human Dignity Trust 2023). Vuoteen 2014 mennessä Somalian valtio ei ollut huomionnut lainsäädännössään lainkaan sukupuolen vahvistamista tai transtaustaisia (The Swedish International Development Cooperation Agency 2014).

Suomeen muuttaneiden ihmisten lähtömaiden lakien lisäksi myös koulutusjärjestelmät vaihtelevat suuresti (Männikkö & Kirjavainen, 2015, 6), eikä eri maiden kouluissa luultavasti opeteta täysin samoja sisältöjä. Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus saattavat siis olla aiemmista opinnoista riippumatta opiskelijalle täysin uusia asioita ja hänen käsitkensä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvista ihmisistä eivät välttämättä perustu tietoon. Toisaalta opiskelija voi itse kuulua sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöön. Onkin tärkeää muistaa, että myös opiskelijoiden joukko on sukupuoleltaan ja seksuaalisuudeltaan moninainen.

LAINSÄÄDÄNTÖ JA OPETUKSEN SISÄLLÖT SUOMESSA

Suomessa Yhdenvertaisuuslaki kieltää yksilön syrjinnän muun muassa seksuaalisen suuntautumisen perusteella (Yhdenvertaisuuslaki 2014/1325 § 8). Niin ikään tasa-arvolaki vaatii viranomaisia ehkäisemään yksilön syrjimisen muun muassa sukupuoli-identiteetin ja sukupuolen ilmaisun perusteella (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 1986/609 § 6 c). Suomessa siis sosiaali- ja terveysalan työtä ohjaavan lainsäädännön lisäksi erityisesti tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslait velvoittavat lähihoitajia kohtaamaan sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvat asiakkaat ja potilaat asiallisesti. Tasa-arvoon ohjaavat myös lähihoitajan eettiset ohjeet (Nevala, Pérez & Lehtinen 2019, 8), vaikkei niissä sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöjä mainitakaan. Vuonna 2014 voimaan tuli perusopetuksen opetussuunnitelma, johon sisältyy perusymmärrys sukupuolen ja seksuaalisuuden monimuotoisuudesta. Ei silti ole syytä olettaa, että kaikki Suomessakaan syntyneet ja peruskoulunsa käyneet sosiaali- ja terveysalan perustutkintoa suorittavat opiskelijat ovat omaksuneet nykyisenlaiset opetuksen sisällöt. Siihen, millaista kouluopetusta Suomessa on seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä saanut, vaikuttaa vahvasti myös koulunkäynnin ajankohta. Toisaalta nykyäänkin aihepiirin käsittely perusopetuksessa voi jäädä maininnan tasolle.

Suomessa niin sanottu kehotuskielto, eli lakiin perustuva kielto julkisesta kehottamisesta homoseksuaalisuuteen, on poistunut lainsäädännöstä vasta vuonna 1999. Lain tarkoituksena oli ehkäistä erityisesti nuoria saamasta tietoa homoseksuaalisuudesta. (Mustola 2007, 20, 27.) Vaikka pykälä muuttui kuolleeksi kirjaimeksi jo 1980-luvun aikana (Mustola 2007, 30), on lainsäädäntö saattanut vaikuttaa siihen, miten suomalaisissa peruskouluissa on käsitelty seksuaalisuuden monimuotoisuutta. Vielä vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet olivat sukupuolineutraalit (Jääskeläinen ym. 2015, 18), mikä ei tukenut sukupuolen moninaisuuden huomioimista. Opetusministerin asettama segregaaation lieventämistyöryhmä vaatikin vuonna 2010 laatimassaan lopparaportissa, että peruskouluissa tulisi murtaa sekä binäärisen sukupuolijäjestelmään että heteroseksuaalisuuden normiin nojaavaa heteronormatiivista ajattelua (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 55–56), ja nykyiset perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet edellyttävätkin sukupuolitietoisuutta (Jääske-

läinen ym. 2015, 18). Voidaan siis olettaa, että vasta viimeisimpien perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden voimassaolon aikana suomalaisen peruskoulun käynneillä on todennäköisimmin perustiedot sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta.

TIETOJA JA TAITOJA SUKUPUOLI- JA SEKSUAALIVÄHEMMISTÖJEN KOHTAAMISEEN

Olipa sosiaali- ja terveysalan perustutkintoa suorittavan opiskelijan kotimaa Suomi tai mikä tahansa muu maa, ei tasa-arvo ja yhdenvertaisuus välttämättä tarkoita kaikille samoja asioita tai sitä, mitä niillä lainsäädännössä tarkoitetaan. Opiskelija ei välttämättä osaa ottaa huomioon, että tasa-arvoinen ja yhdenvertainen kohtelu koskee myös sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvia asiakkaita ja potilaita. Kaikilla ei myöskään ole riittävästi tietoa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvista ihmisistä, ja ennakkosasenteet saattavat olla kielteiset.

Kuten edellä on todettu, sosiaali- ja terveysalan opiskelijoiden asenteet, perusopetuksen suorittamisen ajankohta sekä koulutus- ja kulttuuritilat vaihtelevat. Kun opiskelijajoukko on moninainen, ei sosiaali- ja terveysalan perustutkinnossa opetuksen lähtökohta voi olla se, että jokaisella opiskelijalla olisi hallussaan edes perustietoja sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta. Jos opinnoissa ei käsitellä aihetta tai sitä käsitellään pintapuolisesti, on vaarana, ettei kaikilla opiskelijoilla ole riittävästi tietoa ja taitoa kohdata sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvia asiakkaita ja potilaita tulevassa työssään. Opetuksen on lähdeävä perusasioista.

Ei riitä, että lähihoitajan asiakkaina ja potilaina todetaan olevan sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvia ihmisiä ja kerrotaan, että kaikki on kohdattava tasa-arvoisesti ja yhdenvertaisesti. Kuten tasa-arvolaisa todetaan, viranomaisen on ehkäistävä sekä välitöntä että välillistä syrjintää.¹ Vastaavasti yhdenvertaisuuslaissa kielletään välitön ja välillinen syrjintä (Yhdenvertaisuuslaki 2014/1325 § 8, § 13).

¹ Välittömän syrjintäkiellon tarkoituksena on ehkäistä yksilön asettaminen muun muassa sukupuoli-identiteetin ja sukupuolen ilmaisun perusteella muihin nähden eri asemaan. Välillisen syrjintäkiellon tavoitteena on ehkäistä syrjintä muun muassa sukupuoli-identiteetin ja sukupuolen ilmaisun perusteella silloin, kun peruste tai käytäntö vaikuttaa neutraalilta. (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 1986/609 § 6 c, § 7.)

Tämän vuoksi sosiaali- ja terveysalan perusopinnoissa on valmistauduttava huomioimaan myös sellaiset sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien ihmisten tarpeet, jotka eivät välttämättä ole samoja kuin sukupuoli- ja seksuaalienemmistöihin kuuluvien asiakkaiden ja potilaiden tarpeet (ks. mm. Alanko 2014, 18; Öro & Oksanen 2015, 73; Valtonen 2012, 16; Jämsä 2009, 138; Moring 2013, 56; Aarnio ym. 2018, 4). Aihe vaatii syvällisempää käsittelyä.

Tarpeiden lisäksi lähihoitajan on tärkeää tunnistaa myös sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien ihmisten erityispiirteitä. On hyödyllistä olla tietoinen, että esimerkiksi sateenkaariperheessä lapsella voi olla kahden sijaan useampia vanhempia (Aarnio ym. 2018, 74–75), jolloin lapsella on mahdollisesti elämässään heteroydinperhettä enemmän hänestä huolehtivia aikuisia. Erilaisissa palveluissa, joissa kohdataan perheitä, on kaikkien palveluita käyttävien koettava tulevansa kohdatuiksi täysivaltaisina perheenjäseninä. Sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöön kuuluvan asiakkaan tai potilaan niin sanottu valittu perhe tai muut merkitykselliset läheissuhteet voivat myös korvata mahdollisesti biologiseen perheeseen katkenneet suhteet ja toimia tiiviinä tukiverkostona (ks. Wickman & Irni 2011, 81–82). Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvilla asiakkailla tai potilailla voi siis olla elämässään muita enemmän merkityksellisiä ihmissuhteita, jotka eivät välttämättä ole juridisia sukulaissuhteita. Tämä on tärkeää huomioida lähihoitajan työssä.

Toisaalta sosiaaliset normit voivat vaikuttaa eri tavoin sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien asiakkaiden ja potilaiden elämään (Hästbäck & Sirén 2017, 114), mikä saattaa aiheuttaa vähemmistöstressiä. Vähemmistöstressi voi vaikuttaa heikentävästi hyvinvointiin (Cao ym. 2017) ja ilmetä esimerkiksi uniongelmina (Butler, McGlinchey & Juster 2019). Pahimmillaan vähemmistöstressi voi altistaa muun muassa päihteiden ongelmakäytölle, mielenterveysongelmille ja itsemurhille (King ym. 2018; Valentine & Shipherd 2018; Tebbe & Moradi 2016). Onkin tärkeää, että asiakas tai potilas voi luottaa siihen, että lähihoitajalla on riittävät tiedot ja taidot, jotta hänen ei tarvitse ennalta selvittää palveluiden tasa-arvoisuutta ja inklusiivisuutta (ks. Aarnio ym. 2018, 4, 131, 136, 181; Kerppola 2021, 83).

LOPUKSI

Olivatpa sosiaali- ja terveysalan perustutkintoa suorittavien opiskelijoiden taustat mitkä tahansa, on sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien asiakkaiden ja potilaiden kohtaaminen tärkeä aihe opinnoissa ja sen käsittely on aloitettava perusasioista. Syksyllä 2024 otettiin käyttöön uudistetut sosiaali- ja terveysalan perustutkinnon perusteet (Opetushallitus 2024). Ensimmäistä kertaa perusopinnoissa mainitaan sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus (Sosiaali- ja terveysalan perustutkinto 2023).

Tämä tarjoaa oivan tilaisuuden vahvistaa entisestään sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden huomioimista opetuksessa, eikä aiheen käsittely jää sen varaan, miten opettaja lakeja ja lähihoitajan eettisiä ohjeita tulkitsee. Kun opiskelija saa jo perusopinnoissaan tietoja ja taitoja ammattitaitoiseen työskentelyyn myös sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien asiakkaiden ja potilaiden parissa, hän oppii jo varhain kohtaamaan heidät sekä heidän lähiverkostonsa arvostaen ja yksilöllisesti (Sosiaali- ja terveysalan perustutkinto 2023). Uudistetut sosiaali- ja terveysalan perustutkinnon perusteet tarjoavat aiempaa paremman mahdollisuuden varmistaa, että lähihoitajat pystyvät kohtaamaan moninaisen asiakas- ja potilaskuntansa työelämässä tasa-arvoisesti ja yhdenvertaisesti.

Siri Törölä on valmistunut filosofian maisteriksi Helsingin yliopistosta sukupuolentutkimuksesta. Hän työskentelee nuorisotyön palveluvastaavana Espoon kaupungin nuorisopalveluissa. Aiemmin Törölä opetti Stadin ammatti- ja aikuisopistossa sosiaali- ja terveysalan perustutkinnossa. Törölä on kiinnostunut tasa-arvosta ja yhdenvertaisuudesta sosiaali- ja terveysalan työssä sekä feministisestä kasvatustutkimuksesta.

KIRJALLISUUS

- Aarnio, Kia, Kylmä, Jari, Solantaus, Tytti & Rotkirch, Anna (2018) *Sateenkaariperheiden vanhemmat: Kokemuksia lasten hyvinvoinnista, perhesuhteista ja tuen saannista*. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 63/2018. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos.
- Alanko, Katarina (2014) *Mitä kuuluu sateenkaari-nuorille Suomessa?* Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 146, verkkojulkaisuja 72 & Seta-julkaisuja 23. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura & Seta.
- Butler, Eliana S., McGlinchey, Eleanor & Juster, Robert-Paul (2020) Sexual and Gender Minority Sleep: A Narrative Review and Suggestions for Future Research. *Journal of Sleep Research* 29:1.
- Cao, Hongjian, Zhou, Nan, Fine, Mark, Liang, Yue, Li, Jiayao & Mills-Koonce, W. Roger (2017) Sexual Minority Stress and Same-Sex Relationship Well-Being: A Meta-Analysis of Research Prior to the US Nationwide Legalization of Same-Sex Marriage. *Journal of Marriage and Family* 79:5, 1258–1277.
- Equaldex (2024) *LGBT Rights in Estonia*. <https://www.equaldex.com/region/estonia> (haettu 28.5.2024).
- Hanhinen, Sari & Rintala, Taina (2022) Ulkomaisen työvoiman rekrytointi sosiaali- ja terveysalalle. Tarkastusmuistio 13/2022. Helsinki: Valtiontalo-uden tarkastusvirasto.
- Helsingin kaupunki (2023) Kasvatus- ja koulutuslautakunnan lausunto kaupunginhallitukselle ammatillisen koulutuksen resurssoinnin parantamiseksi. Helsingin kaupungin kasvatus- ja koulutuslautakunta. Pöytäkirja 11/2023. Diaari-numero HEL 2023-007050.
- Human Dignity Trust (2023) Somalia. <https://www.humandignitytrust.org/country-profile/somalia/> (haettu 28.5.2024).
- Human Rights Watch (2023) Iraq: Scrap Anti-LGBT Bill. Death Penalty for Same-Sex Conduct; Imprisonment for Transgender Expression. <https://www.hrw.org/news/2023/08/23/iraq-scrap-anti-lgbt-bill> (haettu 28.5.2024).
- Hästbacka, Noora & Sirén, Inka (2017) *Ehkä ne on senkin takia ollu hiljaa: Ammattilaisten valmiudet kohdata sateenkaarinuoria ja huomioida moninaisuutta päihde- ja mielenterveyspalveluissa*. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 193, verkkojulkaisuja 114. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura.
- Jääskeläinen, Liisa, Hautakorpi, Johanna, Onwen-Huma, Hanna, Niittymäki, Hanna, Pirttijärvi, Anssi, Lempinen Miko & Kajander Valpuri (2015) *Tasa-arvotyö on taitolaji. Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa*. Oppaat ja käsikirjat 2015:5, Helsinki: Opetushallitus.
- Jämsä, Juha (2009) Sateenkaariperheiden lasten hyvinvointi. Teoksessa Lammi-Taskula, Karvonen, Sakari & Ahlström, Salme (toim.) *Lapsiperheiden hyvinvointi 2009*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 138–148.
- Kaasinen, Leena & Kiuru, Elina (2023) *Työperäinen maahanmuutto ja kielitaito superilaisten kokemana*. Selvitys 2023. Helsinki: Suomen lähi- ja perushoitajaliitto SuPer.
- Kerppola, Jenni (2021) *Parental Empowerment in Child and Family Services*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Health Sciences, 632. Väitöskirjatutkimus. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.
- King, Michael, Semlyen, Joanna, Tai, Sharon See, Killaspy, Helen, Osborn, David, Popelyuk, Dimitri & Nazareth, Irwin (2008) A Systematic Review of Mental Disorder, Suicide, and Deliberate Self Harm in Lesbian, Gay and Bisexual People. *BMC Psychiatry* 8, 1–17.
- Krivosos, Daria (2019) The Making of Gendered 'Migrant Workers' in Youth Activation: The Case of Young Russian-Speakers in Finland. *Current Sociology* 67:3, 401–418.

- Kurki, Tuuli (2018) *Immigrant-ness as (Mis)Fortune? Immigrantisation through Integration Policies and Practices in Education*. Väitöskirjatutkimus. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Könönen, Jukka & Himanen, Markus (2019) Maahanmuuton sääntelyn ja etnisen syrjinnän yhteydet maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan. Teoksessa Kazi, Villiina, Alitolppa-Niitamo, Anne & Kaihovaara, Antti (toim.) *Kotoutumisen kokonaiskatsaus. Tutkimusartikkeleita kotoutumisesta*. TEM oppaat ja muut julkaisut 2019:10. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, 54–65.
- Laki ammatillisesta koulutuksesta 2017/531. Annettu 11.8.2017. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2017/20170531>
- Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 1986/609. Annettu 8.8.1986. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1986/19860609>
- Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 1992/785. Annettu 17.8.1992. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1992/19920785>.
- Laki sosiaalihuollon ammattihenkilöstä 2015/817. Annettu 26.6.2015. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20150817>.
- Lehtinen, Don (2024) Tasa-arvoinen avioliittolaki tuli voimaan Virossa. *Aamulehti* 1.1.2024. <https://www.aamulehti.fi/ulkomaat/art-2000010091999.html> (haettu 28.5.2024).
- Lepola, Outi (2018) *Koko ajan jännittyneenä – moniperusteinen syrjintä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kokemana*. Oikeusministeriön julkaisu 51/2018. Helsinki: Oikeusministeriö.
- Moring, Anna (2013) *Oudot perheet. Normeja ja ihanteita 2000-luvun Suomessa*. Väitöskirjatutkimus. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Mustola, Kati (2007) Suomalaisen lesbo- ja homoliikkeiden historiaa. Teoksessa Mustola, Kati & Pakkanen, Johanna (toim.) *Sateenkaari-Suomi: seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*. Helsinki: Like, 18–42.
- Männikkö, Marko & Kirjavainen, Tanja (2015) *Maahanmuuttajaoppilaat ja perusopetuksen tuloksellisuus. Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomukset 12/2015*. Helsinki: Valtiontaloudentarkastusvirasto.
- Nevala, Soili, Pérez, Johanna & Lehtinen, Mervi (2019) *Lähihoitajan eettiset ohjeet*. Helsinki: Suomen lähi- ja perushoitajaliitto SuPer.
- Niemi, Anna-Maija & Kurki, Tuuli (2013) Amislaiksi valmistettu, valmennettu, kuntoutettu ja ohjattu? Teoksessa Brunila, Kristiina, Hakala, Katariina, Lahelma, Elina & Teittinen, Antti (toim.) *Ammatillinen koulutus ja yhteiskunnalliset eronteot*. Helsinki: Gaudeamus, 201–215.
- Näre, Lena (2013) Ideal Workers and Suspects: Employers' Politics of Recognition and the Migrant Division of Care Labour in Finland. *Nordic Journal of Migration Research* 3:2, 72–81.
- Opetushallinto (2022) Opetushallinnon tilastopalvelu vipunen.fi. Tilastokeskus. https://vipunen.fi/fi-fi/_layouts/15/xlviewer.aspx?id=/fi-fi/Raportit/Ammatillinen%20koulutus%20-%20opiskelijat%20-%20koulutusala.xlsb (haettu 15.3.2024).
- Opetushallitus (2024) Sosiaali- ja terveysalan perustutkinnon perusteet. <https://www.opi.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/sosiaali-ja-terveysalan-perustutkinnon-perusteet> (haettu 10.3.2024).
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2010) Segregaation lieventämistyöryhmän loppuraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2010:18.
- Pöyhönen, Sari (2022) Entistä kireämpi homopropagandalaki tuli voimaan Venäjällä – vähemmistöön kuuluva Aleksei lähti ja sinnittelee säästöilään uudessa maassa. *Yle*. 1.12.2022. <https://yle.fi/a/74-20006784> (haettu 15.3.2024).
- Sosiaali- ja terveysalan perustutkinto 2021. Eperusteet. <https://eperusteet.opintopolku.fi/#/fi/ammattillinenperustutkinto/7854765/tutkinnon-osat> (haettu 28.5.2024).

- Sosiaali- ja terveystieteen perustutkinto 2023. Eperusteet. <https://eperusteet.opintopolku.fi/#/fi/ammattillinenperustutkinto/8531450/tutkinnonosat/8583568> (haettu 28.5.2024).
- Tevameri, Terhi (2021) *Katsaus sote-alan työvoimaan: Toimintaympäristön ajankohtaisten muutosten ja pidemmän aikavälin tarkastelua*. TEM toimialaraportit 2021:2. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Tebbe, Elliot A. & Moradi, Bonnie (2016) Suicide Risk in Trans Populations: An Application of Minority Stress Theory. *Journal of Counseling Psychology* 63:5, 520–533.
- The Swedish International Development Cooperation Agency (2014) The Rights of LGBTI People in Somalia. <https://cdn.sida.se/app/uploads/2021/05/07084956/rights-of-lgbt-persons-somalia.pdf> (haettu 15.3.2024).
- THL tilastoraportti (2021) Terveys- ja sosiaalipalvelujen henkilöstö 2018: Tuleva sote-uudistus koskee 7,3 prosenttia työssäkävivistä. Tilastoraportti 47/2021. Helsinki: Terveystieteen ja hyvinvoinnin laitos. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/143512/Terveys- ja_sosiaalipalvelujen_henkil%C3%B6st%C3%B6_2018_Korjattu_29.3.2023.pdf?sequence=6&isAllowed=y (haettu 20.3.2024).
- Tilastokeskus (2021) Joka seitsemäs 30–34-vuotias on ulkomaalaistaustainen. Helsinki: Tilastokeskus. https://www.stat.fi/til/vaerak/2020/02/vaerak_2020_02_2021-05-28_tie_001_fi.html (haettu 20.3.2024).
- Törmä, Sinikka, Huotari, Kari, Tuokkola, Kati & Pitkänen, Sari (2014) *Ikäihmistien moninaisuus näkyväksi. Selvitys vähemmistöihin kuuluvien ikääntyneiden henkilöiden kokemasta syrjinnästä sosiaali- ja terveystieteissä*. Sisäministeriön julkaisu 14/2014. Helsinki: Sisäministeriö.
- Yhdenvertaisuuslaki 2014/1325. Annettu 30.12.2014. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325>.
- Valentine, Sarah E. & Shipherd, Jillian C. (2018) A Systematic Review of Social Stress and Mental Health Among Transgender and Gender Non-Conforming People in the United States. *Clinical Psychology Review* 66, 24–38.
- Valtonen, Saini (2012) Yhdenvertainen vanhuus-hanke. Raportti vanhustyöntekijöille suunnatun kyselyn tuloksista. Setä & Mummolaakso & Suomen karhut. <https://docplayer.fi/3063635-Yhdenvertainenvanhuus-hanke-raportti-vanhustyontekijoillesuunnatun-kyselyn-tuloksista.html> (haettu 28.5.2024).
- Wickman, Jan & Irni, Kuura (2011) *Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt, vanheneminen ja palveluntarpeet*. SETA-julkaisu 20. Helsinki: Seksuaalinen tasavertaisuus SETA. <https://docplayer.fi/4502343-Sukupuoli-ja-seksuaalivahemmistot-vanheneminen-ja-palveluntarpeet.html> (haettu 25.3.2024).
- Örö, Kirsi-Maria & Oksanen, Jonna (2015) Mitä erityistä on erityisryhmien seksuaalikasvatuksessa? Teoksessa Katriina Bildjuschkin (toim.) *Seksuaalikasvatuksen tueksi*. Työpäperi 35/2025. Helsinki: Terveystieteen ja hyvinvoinnin laitos, 70–78.